

Ἄλλ' ἵνα τοῦτο ἐπιτευχθῆ, εἰς τε τὴν παιδικὴν καὶ εἰς τὴν ἀνδρικήν κοινωνίαν, καὶ εἰς ἕλην τὴν ἀνθρωπότητα, ἀνάγκη νὰ ὀργανωθῆ τὸ περιβάλλον δι' ἀμοιβαίων δεσμῶν καὶ ὑπόχρεώσεων καὶ συμφωνιῶν οὕτως, ὥστε αἱ φυσικαὶ τοῦ ἀτόμου ὁρμαὶ νὰ μὴ συγκρούωνται, ἀλλὰ νὰ εὐρίσκωσιν ἀγωγούς καὶ ὁδοὺς καταναλώσεως εὐγενεστέρας, ἀνθρωπινωτέρας καὶ ἐπωφελεστέρας, διὰ συνεργασίας τῶν παντοιοτρόπως ἀλληλοεξαρτωμένων ομάδων πρὸς τὸ κοινὸν πάντων καλόν.

### Γ. Ἡ ὁρμὴ πρὸς ἐπιβολὴν καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἐπάρσεως.

Ἡ τάσις πρὸς ἐπιβολὴν ἢ ἀναγνώρισιν ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὰ κοινωνικά ἐκ τῶν ζώων καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἤδη ἡλικίας, ἰδιαίτερα δὲ ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς. Προέρχεται δ' ἡ ὁρμὴ αὕτη ἐκ δύο ἄλλων τοῦλάχιστον τάσεων καὶ ἡ μὲν, καλουμένη ὑπὸ τοῦ Thorndike π ρ ὀ κ λ η σ ι ς εἰ ς π ρ ο ρ ο χ ῆ ν, παρατηρεῖται ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἡ δὲ εἶναι καθαρῶς ἐπιβολὴ καὶ κυριαρχία ἐκ τῶν ἄλλων, προερχομένη κυρίως ἐκ συγκρούσεως συμφερόντων, διαφερόντων ἢ γνώμων.

Ἡ ὁρμὴ αὕτη πρὸς ὑπεροχὴν ἢ ἀναγνώρισιν ἐκδηλοῦται εἰς τὴν διακυβέρνησιν καὶ τὴν ὑπόταξιν ἄλλων (νίκην καὶ ἐκδίκησιν ἢ μή), εἰς ἐπανάστασιν κατὰ πιεζούσης καταστάσεως, εἰς φυσικὴν ἐνέργειαν (δεξιότητα, ὡραιότητα, πνευματικὴν ἰσχύν), εἰς ἐπιβολὴν σεβασμοῦ ἕνεκα οἰκογενειακῆς καταγωγῆς, πλούτου, συμμετοχῆς εἰς σωματεῖόν τι, φήμης τοῦ ὀνόματος, ἐπαγγέλματος, ἐκπαιδεύσεως, ἡλικίας ἢ φύλου, ἠθικῆς ἀξίας κ.λ.κ.

Γενικώτερον δὲ ἡ τάσις αὕτη διακρίνεται α) εἰς ὁρμὴν πρὸς ἀποδίωξιν πάσης ἐνοχλήσεως, β) ὁρμὴν πρὸς κυριαρχίαν προσώπων ἢ πραγμάτων, γ) ὁρμὴν πρὸς ἐπιτυχίαν γενικῶς, δ) ὁρμὴν πρὸς ἀμίλλαν καὶ ε) ὁρμὴν πρὸς πείραγμα καὶ φιλονικίαν, ἧτις δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς μία ὄψις τῆς τάσεως πρὸς ἐπιβολὴν (1).

Ἡ τάσις αὕτη πρὸς ὑπεροχὴν εἰς τε τὰ ἄτομα καὶ τὰς ομάδας ἱκανοποιεῖται ἐφ' ὅσον ἄλλα ἄτομα ἢ ομάδες εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῶσι, τὰ ὁποῖα νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτάς, ἀπαιτεῖται τ.ἔ. συνεργασία—ἀκουσία ἢ ἐκουσία—ἀτόμου ἢ ομάδος, ἧτις θὰ θελήσῃ νὰ ἀποδεχθῆ τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κατωτερότητα αὐτῆς· ἐνῶ ἡ ἱκανοποίησις ἄλλων τάσεων, ὡς ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοῦ φόβου καὶ ἡ ἐξασφάλισις ἀτόμου ἢ ομάδος, δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ λ.χ. δι' ἀμοιβαίας ἀσφαλιστικῆς ὀργανώσεως.

Ἄλλὰ τί σύμβαίνει, ὅταν ἐν ἄτομον καταπιέζεται καὶ δὲν δύναται νὰ προσαρμωθῆ ἢ ἐπιβληθῆ εἰς τὸ περιβάλλον του; Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἶναι δυνατόν νὰ σχηματισθῶσιν ἐν τῷ πιεζομένῳ ἀτόμῳ πλήν ἄλλων καὶ «ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ ΚΑΤΩΤΕΡΟΤΗΤΟΣ» (Inferiority Complexes).

Εἰς ἐκάστην κοινωνίαν ἐμφανίζονται ἀρκεταὶ περιπτώσεις τοιούτων

(1). Πρβ. καὶ Γ. Σακελλαρόπουλος, *Ψυχολογία τοῦ Παιδὸς Γ'*, ἐκδ. σελ. 148.

συμπλεγμάτων κατωτερότητος, αναλόγως τῶν παραδόσεων, τῆς ἀγωγῆς, τοῦ κλίματος, τοῦ φύλου κ.ἄ. παραγόντων. Οὕτως οἱ ἐπιστήμονες Gardner καὶ Pierse ἐρευνήσαντες τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐπὶ 512 φοιτητῶν, εὔρον 42% "Υ. (1) ἄρρ. καὶ 48% Θήλεα, ἅτινα ὡμολόγησαν ὅτι εἶχον τοιαῦτα συμπλέγματα κατωτερότητος, ὧν τὰ 2)3 ἦσαν κοινωνικῆς φύσεως, τὸ δὲ 1)3 φυσιολογικῆς, πνευματικῆς καὶ οἰκονομικῆς. Ἡμεῖς δ' ἐξ ἐρευνῶν ἐπὶ 500 "Υ (φοιτητῶν κ. λ. κ.), ἡλικίας ὅμως 12-21 ἐτῶν, εὔρομεν 32 ἄρρενα καὶ 39 θήλεα ἔχοντα διάφορα συμπλέγματα (2).

Τὰ σπουδαιότερα ὄργανα τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ὁρμῆς πρὸς ὑπεροχὴν εἶναι ἡ κοινωνικὴ τάξις, τὸ ἐπαγγελματικὸν σωματεῖον, ἡ δημοσία ἀνακοίνωσις, ὁ πόλεμος, ἡ πολιτικὴ, αἱ μυστικαὶ καὶ αἱ περιορισμένου ἀριθμοῦ ἐταιρεῖαι, ἡ ἀμφίεσις, τὰ δαπανώμενα ἔξοδα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀτομικῆς ἀξίας προσώπου τινός. Ὅπως δὲ τὸ ἄτομον, οὕτω καὶ ἡ ὁμάς, ἐκδηλοῦσα δι' ἑνὸς τῶν μέσων τούτων τὴν ὑπεροχὴν τῆς, τείνει νὰ ὑπερβάλῃ τὰς ἄλλας ὁμάδας καὶ νὰ ὑποτιμῆσῃ αὐτάς.

Κατὰ πόσον ἡ ὁρμὴ αὕτη οὕτως ἐκδηλουμένη εἶναι ἐπιβλαβῆς πρὸς εἰρηνικὴν διαβίωσιν, εὐημερίαν καὶ πρόοδον τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ὁμάδων καὶ τῶν ἐθνῶν, ἂν μὴ μεταστραφῇ εἰς ἐκδήλωσιν ὑπὲρ κοινῶς ὠφελίμων σκοπῶν, εἶναι φανερόν. (Πρὸς περαιτέρω κεφ. Περὶ ἀτόμου καὶ κοινωνίας).

#### Β. Ἐνστικτον περιεργείας (ὁρμὴ τοῦ εἰδέναι).

Ἡ ὁρμὴ αὕτη ἐκδηλοῦται παρὰ τοῖς ζώοις, μάλιστα δὲ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ. Μολονότι δ' εἶναι συγγενῆς πρὸς τὴν τάσιν τῆς φυγῆς καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου διαφέρει αὐτοῦ κατὰ τὸ ποσὸν τοῦ ἐρεθίσματος. Ἴππος λ.χ. βλέπων παλαιὸν ἔνδυμα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τὸ μὲν ἐπ' ὀλίγον πλησιάζει, περίεργος ὧν νὰ γνωρίσῃ αὐτό, εὐθύς ὅμως ὡς περισσότερον πρὸς τοῦτο χωρήσῃ, πλαγίως τούτου ἐκτρέπεται καλπάζων, διότι ἐγεννήθη ἐν αὐτῷ τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου. Παρόμοιον τι συμβαίνει ἐξ ἀναλόγου περιστάσεως εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ δὴ ἀπὸ μικρῆς τοῦ ἡλικίας, ὁπότε περιεργάζεται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ἢ διὰ τῶν χειρῶν, πᾶν λάμπον ἀντικείμενον.

Ἡ περιέργεια δὲ αὕτη καὶ τὸ διαφέρον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μάθησιν δὲν ἐκτείνεται ἐπὶ ἀπολύτως νέων πραγμάτων, ἀλλ' ἐπὶ νέων, ἅτινα ἔχουσι σχέσιν πρὸς παλαιὰν τινα γνῶσιν, σχετικὴν ὅπωςδήποτε πρὸς τὸ νέον πρᾶγμα. Οὕτως ἡ θεωρία τοῦ Ἀϊνστάϊν π.χ. δὲν δύναται νὰ κινήσῃ τὴν περιέργειαν ἑνὸς ὁπωροπώλου, ὡς στερουμένου παντάπασι μαθηματικῶν γνώσεων.

Ἡ ὁρμὴ αὕτη πρὸς περιέργειαν ἀναπτύσσεται καὶ διαρκεῖ μέχρι γήρατος, μετ' ἄλλων δ' ὁρμῶν συμπλεκομένη ἀποβαίνει ἡ κυρία πηγὴ τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας καὶ προσπαθείας πρὸς μάθησιν καὶ ἡ κυρία ρίζα ἐπιστήμης καὶ θρησκείας.

(1) "Υ" ἢ Ἐποκείμενον σημαίνει τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἄτομον.

2) Πρ. Γ. Σακελλαρίου, Πειραματικὴ ἐρευνα τοῦ συναισθηματικοῦ βίου.

Πρὸς ἱκανοποίησιν δὲ τῆς ὁρμῆς ταύτης ὁ κοινωνικὸς ἄνθρωπος ἔχει εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ καὶ αὐτοκίνητα καὶ ἄλλα μέσα συγκοινωνίας, θέατρα, κινηματογράφους, φιλολογικὰ ἔργα, λογοτεχνικὰς συγκεντρώσεις καὶ διαφόρους ἄλλας ὁργανώσεις.

**Θ. Μὲ πρὸς κτήσιν, ἀσχολίαν, τροφήν καὶ ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν ὄρμαί.**

Παρὰ τὰς ἀνωτέρω ὁρμὰς καὶ τὰ ἐλατήρια τῶν ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἔχομεν καὶ ἄλλας καὶ δὴ τὴν τάσιν πρὸς κτήσιν καὶ κατοχήν, τὴν πρὸς ἀσχολίαν, τὴν πρὸς τροφήν καὶ τὴν πρὸς ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν.

Ἡ τάσις πρὸς κτήσιν μετὰ τῆς πρὸς ἀσχολίαν ἢ δημιουργίαν ἔχουσι σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὸν βίον τῶν κοινωνιῶν, διότι εἶναι τὸ βασικὸν μέσον διὰ τὴν συνάθροισιν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἅτινα εἶναι βάσις πρὸς πρόοδον καὶ πολιτισμόν.

Ἡ συνάθροισις αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα κοινῆς συνεργασίας ὁμάδων ἀνηκουσῶν εἰς τὴν αὐτὴν φυλὴν ἢ εἰς τὸ αὐτὸ ἔθνος, συνεργασίας σκοπούσης οὐχὶ μόνον τὴν ἐπάρκειαν, ἀλλὰ ἐπεκτεινομένης καὶ πρὸς διαρκῆ πλουτισμόν. Εἰς τὰ ἔνστικτα ταῦτα, ὁμοῦ μετὰ τοῦ τῆς ἀμίλλης καὶ τῆς ἐπιβολῆς, ὀφείλονται τὰ μεγάλα ἔργα τέχνης, οἱ δημόσιοι ὁργανισμοί, τὰ δημόσια οἰκοδομήματα, οἱ ναοὶ καὶ αἱ πυραμίδες, ὁ Παρθενών !

Ἡ ὁρμὴ πρὸς τροφήν, ἀναφαινομένη ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὠθεῖ αὐτὸν διαρκῶς εἰς ἐργασίαν καὶ ἀτομικῶς καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετ' ἄλλων ἀτόμων, ὁμάδων καὶ σωματείων, πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων τῆς συντηρήσεώς του.

Ἐπὶ τοῦ ἔνστικτου τούτου βασίζεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ οικονομικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων, ἐπὶ τοσοῦτον δέ, ὥστε οἰαδήποτε ἐξέτασις τῶν οικονομικῶν ἰδρυμάτων μιᾶς κοινωνίας ἢ ἐνὸς λαοῦ εἶναι ἐξέτασις τῶν μεθόδων, δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι καθώρισαν τὰς σχέσεις των πρὸς τὸ περιβάλλον, φυσικὸν καὶ ἀνθρώπινον, πρὸς πλήρωσιν τῶν ὑλικῶν αὐτῶν ἀναγκῶν, καὶ ἀφ' ὧν μεθόδων ἐξαρτᾶται καὶ ἡ βελτίωσις τῆς θέσεως ὁμάδων καὶ ἀτόμων καὶ ἡ κατανόησις τῶν οικονομικῶν προβλημάτων καὶ ἀναγκῶν τῆς ὅλης ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ἡ ὁρμὴ πρὸς ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὰ ζῷα. Ἰκανοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος καὶ θεωρεῖ ἑαυτὸν εὐτυχῆ ὅταν ἐπιδοκιμάζεται ἢ παρουσία του καὶ ἡ διαγωγή του διὰ βλεμμάτων, μειδιαμάτων ἢ χειροκροτημάτων ἐκ μέρους τῶν ὁμοίων του, τὸναντίον δὲ λυπεῖται δι' ἀποδοκιμασίαν παντὸς εἶδους. Ἡ εὐχαρίστησις δὲ ἢ δυσσαρέστησις αὕτη εἶναι ἰσχυροτέρα, ἂν τὰ πρόσωπα τὰ προκαλοῦντα τὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν εἶναι σεβαστὰ ἢ προσφιλῆ ἢ κατέχουσι θέσιν ἐξέχουσαν. Ἐπὶ τοῦ ἔνστικτου τούτου στηρίζεται κυρίως ἡ ἐπικράτησις ἐθίμων καὶ παραδό-

σεων. Τὸ «τί θὰ πῆ ὁ κόσμος», «τί θὰ εἰποῦν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι», εἶναι ὁ μοχλός, ὅστις διακυβερνᾷ τὰς πράξεις τῶν ἠθικῶν ἀτόμων, ομάδων καὶ ἐθνῶν:

### II. Ἐπιθυμίας, Διαθέσεις καὶ Διαφέροντα.

Πλὴν τῶν ἐξωτερικῶν ὄρων τοῦ φυσικοῦ, γεωγραφικοῦ περιβάλλοντος, πλὴν τῶν ψυχικῶν ἐκάστου ἀτόμου τάσεων, ὁρμῶν καὶ κλίσεων, καὶ τῆς ἄλλης κοινωνικῆς κληρονομίας, περὶ ὧν ἐν τοῖς προηγουμένοις ὠμιλήσαμεν, ἐπίδρασιν ἔχουσιν ἐπὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, αἱ διάφοροι διαθέσεις, ἐπιθυμίας, καὶ τὰ διαφέροντα, προερχόμενα ἐκ τῶν κοινωνικῶν ομάδων, πρὸς ἃς ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν καὶ σχέσιν ὠρισμένη τις κοινωνία.

1. Διαθέσεις. Αἱ διαθέσεις εἶναι τάσεις ἀτόμου τινὸς πρὸς ἐνέργειαν θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς, εἰς μίαν συνολικὴν κατάστασιν κινητοποιοῦσαν τὴν βούλησιν αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα αἱ διαθέσεις διαφέρουσι τῶν ἐνστίκτων (ἢ ἔξεων καὶ ὀρέξεων), διαφέρουσι δ' ἐπίσης τῶν συναισθημάτων καίτοι ἐνισχύονται ὑπ' αὐτῶν καὶ χρωματίζονται, διαφέρουσιν ἀκόμη καὶ τῶν ἀψιθυμιῶν, διότι εἶναι ἀκαθόριστοι καὶ κυμαίνονται.

Εἶναι δὲ σπουδαῖαι αἱ διαθέσεις, οὐχὶ μόνον ὡς ἐλατήρια καὶ παρωθήσεις πρὸς παντοειδῆ ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ ὡς κοινωνικαὶ δυνάμεις, διότι συμβάλλουσιν εἰς τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων καὶ τὴν ἐκδήλωσιν διαφορῶν ἐνεργειῶν. Αἱ διαθέσεις σχετίζονται πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, διότι αἱ ἐπιθυμίας εἰσέρχονται εἰς τὰς διαθέσεις ὡς στοιχεῖα αὐτῶν καὶ χρωματίζουσιν ἢ ἐξασθενίζουσι τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐπιτέλεσιν πράξεώς τινος. Μεταβάλλονται δὲ καὶ αἱ διαθέσεις, ὅταν μεταβάλλονται καὶ τὰ συστατικὰ αὐτῶν τ.ἔ. αἱ ἐπιθυμίας καὶ τὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια, εἶναι ὠργανωμένα συστήματα συγκινητικῶν διαθέσεων, συγκεντρωμένων πᾶσι τῆς παραστάσεως ἀντικειμένου τινὸς (1).

Ἄλλα διαρκέστερα ἐλατήρια καὶ ἀνάγκαι ἐπιδρῶσαι εἰς τὸν κοινωνικὸν ὀργανισμόν εἶναι αἱ ἐπιθυμίας καὶ τὰ διαφέροντα.

### III. Ποῖαι αἱ ἐπιθυμίας

Τούτων προέχουσιν: α) ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς πείνης, ἣς ἡ πλήρωσις ἐπέφερε τὴν συνεργασίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν τῶν ἀνάπτυξιν, καὶ β) ἡ πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ ἀναπαραγωγικοῦ ἐνστίκτου, ἡ ἐπενεγκοῦσα τὴν θεμελίωσιν τοῦ οἴκου, τῆς οἰκογενείας, τὴν διαίωσιν τοῦ γένους, τὸν ἐξευγενισμόν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν ἀτόμων καὶ διὰ τῶν ἀδιακρίτως ἐθνικότητος καὶ θρησκείας ἀκόμη, τὸν καταρτισμόν τῶν φυλῶν καὶ τὴν ἴδρυσιν κατόπιν κράτους, ἰδρυμάτων διὰ τὴν νέαν γενεάν, σχολείων, συστημάτων ἐκπαιδευτικῶν δι' αὐτὴν, καὶ τέλος τὴν καταβολὴν πάσης ἐνεργείας διὰ τὴν εὐτυχίαν καὶ πρόοδον τῆς νεότητος καὶ τῆς κοινωνίας.

Παρὰ τὰς ἐπιθυμίας ταύτας ἔχομεν ἄλλας ἐπιθυμίας βασιζομένας ἐπὶ τῆς ἀμίλλης, τῆς φιλοδοξίας, τῆς φιλοτιμίας, τοῦ ἐγωῖσμοῦ, τῆς ἐπιβολῆς, τῆς

(1). Βλ. Γ. Σακελλαρίου Γενικὴ ψυχολογία σ. 135.

ἐλευθερίας καὶ τῆς δόξης, στοιχείων τὰ ὅποια ὠθοῦσι τὸ ἄτομον πρὸς ἐνέργειαν, ὅταν τοῦτο εὐρίσκεται ἐν τῷ μέσῳ ἄλλων, πρὸς οὓς συγκρίνει ἑαυτὸ ἔχουσαν ὡσαύτως ἐπιθυμίαν βασιζομένην ἐπὶ τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἐπιδοκιμασίας, ἣς ἡ στέρησις θὰ μετέβαλλε τὸν βίον ἡμῶν εἰς βίον ἐν ἀνύδρῳ ἐρήμῳ, ὡς ἐπίσης ἔχουσαν ἐπιθυμίαν πρὸς διασκέδασιν καὶ πρὸς παιγνίδιον, τὴν κλειδα τερπτήν τῆς ἀνοίξεως τῶν «κρουσῶν» τοῦ συναισθηματικοῦ βίου καὶ πηγὴν τῆς ὑγείας, τῆς φαιδρότητος, τῆς χαρᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιτελέσεως παρμεγίστης ἐργασίας, ὅταν αὕτη γίνεται ἐν πνεύματι παιγνιδίου.

Παρὰ τὰς ἐπιθυμίας ταύτας ἔχουσαν καὶ ἄλλας ἀτομικὰς ἐπιθυμίας, ὡς εἶναι αἱ θρησκευτικαὶ ἐπιθυμίαι καὶ ἀνάγκαι πρὸς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ θεοῦ, ἐπιδρῶσαι σχεδὸν ἐπὶ πάσης ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἔθνους ἐν τῇ ζωῇ του (πρὸβλ. λ.χ. τὸ θρησκευτικὸν ἔθιμον τῶν Σπαρτιατῶν νὰ μὴ «φαίνωσι φροσφάν» οἱ ἔφοροι πρὸ τῆς πανσελήνου, ἢ τὴν διακνυβέρνησιν τοῦ ὅλου ἐσωτερικοῦ κόσμου ἀτόμων καὶ ἔθνων ἐκ θρησκευτικῆς τινος ἑορτῆς, ὡς λ.χ. ἡ Μ. Παρασκευὴ ἢ τὸ Πάσχα ἢ τὰ Χριστούγεννα).

Ὡσαύτως συντελεστικαὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν πρόοδον εἶναι αἱ καλαισθητικαὶ ἐπιθυμίαι, αἱ βάσεις τῆς ἰδρύσεως ἐνὸς Παρθενῶνος, μιᾶς Ἁγίας Σοφίας, τόσων μουσείων τέχνης, τόσων ἐργοστασιῶν καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς ἐνδυμάτων, ὑποδημάτων κ.λ.π.

Ἐπειτα αἱ πνευματικαὶ ἐπιθυμίαι, δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος κατακτᾷ τὴν φύσιν, ἀνακαλύπτων τὰ μυστικὰ καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς, μεταβάλλει καὶ αὐτῶν τῶν κατωτέρων ἐπιθυμιῶν τὸν ροῦν τῆς ἐκδηλώσεώς των καὶ ρυθμίζει ἕκαστον ἐνστικτον καὶ πᾶσαν τοιαύτην ἐπιθυμίαν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς κοινωνικῆς ὠφελείας καὶ ὑπὸ τὸν γνῶμονα τοῦ γενικοῦ συμφέροντος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαφόρων τούτων ἐπιθυμιῶν ἀναπτύσσονται διὰ τοῦ συγκερασμοῦ αὐτῶν διάφορα διαφέροντα καὶ ἰδανικά, ἅτινα ὀδηγοῦσι τὸ ἄτομον καὶ τὰς ομάδας εἰς τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ ὅλου βίου των πρὸς πραγματώσιν αὐτῶν.

Τὰ διαφέροντα ταῦτα κατανέμονται εἰς:

α) Τὰ οἰκονομικὰ διαφέροντα, μέγιστα ἐπιδρῶντα ἐπὶ τὸν κοινωνικὸν βίον, ἕνεκα τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι ὀργανοῦνται εἰς κοινωνικὰς ομάδας, προσαρμόζουσι τὸν ὅλον τρόπον τῆς ζωῆς των πρὸς τοὺς οἰκονομικοὺς παράγοντας, διατρέχουσι ὠκεανούς, θαλάσσας καὶ μεταφέρουσι παρὰ τὸν πλοῦτον καὶ νέας μεθόδους ζωῆς, ἰδέας, γνώσεις καὶ πολιτισμόν.

β) Τὰ πολιτικὰ διαφέροντα, μεῖγμα ἐπιθυμίας πρὸς κτῆσιν καὶ φόβου ἀπὸ ἐχθρῶν καὶ ἐπιβολῆς, ἅτινα ἐπέφερον μεταβολὴν τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως καὶ ἔνωσιν λαῶν διαφόρου φυλῆς καὶ θρησκευάματος, Ἑβραίων καὶ Χριστιανῶν καὶ Τούρκων λ.χ. λαῶν τοῦ μεγίστου Ῥωμαϊκοῦ Κράτους, ἢ τῆς Βυζαντιακῆς Αυτοκρατορίας, ἢ τῶν Ἡνωμ. Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς καὶ σήμερον, ὡς ἐπιχειρεῖται, τῆς Εὐρώπης.

γ) Τὰ θρησκευτικὰ διαφέροντα, προερχόμενα ἐκ τῆς ἐπιθυμίας

πρὸς διαλλαγὴν μετὰ τοῦ θεοῦ, πρὸς ἐπιτυχίαν ἀσφαλείας ἢ ἄλλων ἀφελειῶν, ἢ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ κακῶν, τὰ ὅποια τὰ μέγιστα πάντοτε συνετέλεσαν πρὸς κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν, κοινωνικὴν διαμόρφωσιν, μόρφωσιν κοινωνικῶν ἰδανικῶν, ἐξευγενισμόν τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ χαρακτήρος, μόρφωσιν, δώσαντες ζωὴν, ἐλπίδα καὶ θάρρος εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅπως διεξάγῃ τὸν ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς κοινωνίας ἀγῶνα αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὸν προορισμόν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Γῆς (1).

δ) Τὰ πνευματικὰ διαφέροντα, τὰ αἷτια τῆς ἰδρύσεως τῶν ναῶν τῆς μαθήσεως, τῶν πανεπιστημίων, τῶν σχολῶν παντὸς βαθμοῦ, τῶν ἐπιστημονικῶν ὀργανώσεων τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, δι' ὧν πάντων ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ὁσημέραι γνωρίζονται καὶ ἡ ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης πολύτιμος πείρα τίθεται εἰς ἐφαρμογὴν καὶ χρησιμοποιεῖται πρὸς μεταβολὴν καὶ βελτίωσιν τῆς οικονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

ε) Τὰ κοινωνικῆς εὐδαιμονίας διαφέροντα (Welfare), ἀπαύγασμα συγκερασμοῦ φόβου καὶ λύπης, ἐπιθυμίας πρὸς τροφήν, φόβου ἀπὸ ἐχθρῶν, συμπαθείας καὶ κοινωνικότητος, ἀγάπης καὶ μίσους, ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐπιθυμιῶν, διαφέροντα ἐπιδρῶντα ἐπὶ τὴν κοινωνικὴν ἐνέργειαν κατὰ διαφόρους τρόπους. Τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ ὑπὲρ τῆς ὑγείας διαφέροντα, ἐξ ὧν ἀναπτύσσονται πάντα τὰ εἶδη τῶν ἐνεργειῶν καὶ ἀσχολιῶν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς ἔνδυσιν, κατοικίαν, διατροφήν, κτίσιν οἰκιῶν καὶ διοικήσιν πόλεων, καὶ πᾶσαι αἱ ἑταιρεῖαι καὶ ὀργανώσεις, αἱ τὴν ὑγείαν ὑπηρετοῦσαι.

Εἰς τὰ διαφέροντα ταῦτα ὑπάγονται καὶ τὰ πρὸς πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν καὶ γενικῶς ἐκπαίδευσιν τῶν ἀτόμων διαφέροντα, ἐξυπηρετοῦντα τὴν κοινωνικὴν εὐδαιμονίαν, ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν πολιτῶν ἐκάστης πολιτείας ἢ ἔθνους καὶ τοῦ ὅλου κόσμου.

Ἄλλ' ἡ κοινωνικὴ πρόοδος καὶ δὴ ἡ πρόοδος εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἐξαρτῶνται καὶ ἐξ ὠρισμένων κοινωνικῶν ὄρων καὶ καταστάσεων. Τὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη ἐγεννήθη ἐν Ἑλλάδι, δὲν εἶναι τυχαῖον ἐν Ἑλλάδι καὶ τὸ περιβάλλον καὶ ἡ ἀπαιτούμενη ἐλευθερία τοῦ πνεύματος ἔναντι τῶν δεσμῶν τῆς μαγείας καὶ τῶν ἐπικρατουσῶν τότε θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων, καὶ ὁ συγκεντρωθεὶς πλοῦτος καὶ ἡ μεγάλη τῶν ἐλλήνων κοινωνία, ἰδίως εἰς τὰς νήσους, τοὺς λιμένας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Σάμου, καὶ τῆς Σικελίας, πάντα ταῦτα πρὸνόουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης. Διότι ἐκεῖ ὅπου ἄνθρωποι χθὲς ξένοι μεταξὺ τῶν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐξεπλήσσοντο οἱ μὲν διὰ τὰς σκέψεις καὶ ἔθιμα καὶ τρόπους τοῦ ζῆν καὶ πράττειν τῶν ἄλλων, ἐκεῖ ὑφίστατο ἡ εὐκαιρία νὰ ὀξύνωσι καὶ ἀκονίσωσι τὸν νοῦν τῶν.

### II B. Συνειδητὴ κοινωνικὴ προσπάθεια.

Πρὸς κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον, παρὰ τὰς ἀνωτέρω δυνα-

(1) Βλ. Γ'. Σακελλαρίου. Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν. Ἀθήναι 1918.

μεις, τὰς διαθέσεις, τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ διαφέροντα, τὰ μέγιστα συμβάλλεται ἡ κοινωνία αὐτή, ἡ ἐποία ὡς μονὰς καὶ σύνολον ἐνσυνεϊδήτως ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἑαυτῆς. Τοῦτο προέρχεται, διότι ἐκ τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς τὰ ἄτομα μανθάνουσι νὰ ἀποκτῶσιν ἕξεις, συμφῶνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς μαθήσεως, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ διελάβομεν (1), νὰ αἰσθάνωνται, νὰ ἐπιθυμῶσι καὶ νὰ σκέπτονται καὶ πράττωσιν ἀπὸ κοινοῦ, ὡς εἰς ἄνθρωπος, ὡς ἐν ἄτομον. Ἡ ἐνότης αὕτη τῆς σκέψεως καὶ τῆς πράξεως προῆλθε βαθμιαίως.

Κατὰ μὲν τὴν πρωτόγονον τῆς κοινωνίας ἀνάπτυξιν ἀσυνειδήτως, ἄνευ κατευθύνσεως, ἄνευ ἰδανικοῦ, ἡ κοινωνία ἐφέρετο πρὸς μίαν μεταβολὴν καὶ ἐξέλιξιν, ἣν ὑπὸ ἀσυνειδήτως τὰ ἄτομα ἠκολούθουν τηροῦντα ἀγράφους νόμους ἢ συνηθείας κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τάξεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ μὲν, τὰ ἄτομα περιορίζοντο εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν ἰδίων αὐτῶν ἐπιθυμιῶν, τὸ δέ, τὸ φυσικὸν περιβάλλον διαφοροτρόπως ἐπέδρα καὶ καθόριζε τὴν καθ' ὠρισμένους τρόπους καὶ ὄρους ζωὴν των, βαθμιαίως καὶ βραδέως ἡ κοινωνικὴ ζωὴ κατηυθύνετο διὰ μέσου τῶν αἰώνων εἰς ὠρισμένους τρόπους τοῦ πράττειν, ἐξ οὗ ἐμορφώθησαν ἔθιμα καὶ ἕξεις, τὰς ὁποίας πάντα τὰ μέλη καὶ ἡ κοινωνία ἐπομένως ὡς σύνολον ἐτήρει. Ἐφ' ἕσον δὲ φυσικῶς εἰς τὰ ἔθιμα κανονικῶς πάντες ὑπῆκουον, ἀνεπτύχθη σὺν τῷ χρόνῳ ἐν κοινὸν αἶσθημα, τὸ ὁποῖον πᾶν ἄτομον ἄφαιρε νὰ ἀκολουθῇ ἄλλως δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ ἀποκλεισθῇ τῆς κοινωνίας καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὴν διακείμενον.

Ἐκ τούτου ἄγραφοι νόμοι ἐσχηματίζοντο, τελεταὶ δὲ ἐτελοῦντο κοινὰ καὶ πανηγύρεις ἐπὶ πάντων ἀσπασταὶ καὶ ἐπιθυμηταί' ἢ κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ μέθοδον ζήτησις τροφῆς καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐν γένει ζωὴ ἐπέφερον καὶ ἐπαφέρουσιν ἐπίσης ὁμοίους τρόπους ζωῆς, οἵτινες ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὸν ὅλον κοινωνικὸν βίον, ἐπιφέρουσιν ὁμοίους τρόπους ἐπιλογῆς καὶ ἐκφράσεως, διὰ τοῦτο δὲ καὶ χωριστὰς κοινωνικὰς τάξεις.

Καὶ μέχρι μὲν τοῦ σημείου τούτου οὐδεμία ἐνσυνειδήτος προσπάθεια πρὸς διακυβέρνησιν τῆς κοινωνίας ἢ ἀναδιοργάνωσιν αὐτῆς ἐφίστατο. Βραδύτερον ὅμως, διὰ τῆς ὁδηγίας τῶν εὐφυεστέρων ἀτόμων ἢ ἀρχηγῶν, ὑπεδέχθησαν μέτρα καὶ μέσα πρὸς βελτίωσιν καὶ καθορισμὸν τῶν ὄρων τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Σκοποὶ ἐπομένως ἐτέθησαν καὶ ἰδανικά, ἀποδειχθέντα ἐκ χρήσεως ὡς ἔχοντα ἀξίαν διὰ τὴν εὐημερίαν τοῦ συνόλου.

Οὕτως ἡ ἀσυνειδήτος ἐνέργεια καὶ ἡ τήρησις τῶν ἐθίμων ἀπέβη σὺν τῷ χρόνῳ συνειδητὴ καὶ περιεσκεμμένη καὶ ἡ κοινὴ γνώμη καὶ τὸ ὑπὸ τῶν πλειόνων ὡς ὀρθὸν ἀποδεχθὲν μετεβλήθη εἰς νόμους, ψηφίσματα καὶ διατάξεις διὰ τὴν τάξιν καὶ τὸν τρόπον τῆς διαγωγῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Οὕτω βαθμηδὸν ἡ κυβέρνησις καὶ οἱ ἄρχοντες ἐγένοντο τὰ ὄργανα πρὸς ἐπιβολὴν τῆς κοινῆς θελήσεως. Παρὰ τούτους δὲ οἱ φύλακες καὶ ὁ στρατὸς ἐπιβάλλουσι τοὺς νόμους καὶ τὴν τάξιν, καὶ παρὰ τοὺς ἄρχοντας

(1) Περὶ Γ. Σακελλαρίου, Γεν. Ψυχολογία.

τούτους καὶ τὴν κυβέρνησιν ὀργανώσεις κοινωνικαὶ καὶ παντοῖαι, θρησκευτικαί, οἰκονομικαί, ἀδελφότητες καὶ σωματεῖα βοηθοῦσιν εἰς καθ' ὄρισμένας διευθύνσεις ὧθῃσιν τῆς κοινωνικῆς ἐνεργείας.

Εἰς πᾶσαν δὲ κοινότητα ἀναλόγως τῆς προαγωγῆς τῆς πλεῖσται ὄσαι κοινωνικαὶ δυνάμεις ἐπενεργοῦσιν. Οὕτως αἱ κοινωνικαὶ δυνάμεις μεθ' ὧν εἰς κοινωνικὸς λειτουργὸς φιλανθρωπικῆς ἐταιρείας (1) θὰ ἠδύνατο νὰ συνεργασθῆ εἶναι: α) Αἱ κοινωνικαὶ δυνάμεις τῆς οἰκογενείας (ικανότης ἐκάστου μέλους πρὸς φιλικὴν ἐκδήλωσιν, κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν καὶ παντοειδῆ προσπάθειαν). β) Αἱ προσωπικαὶ (ὡς αἱ τῶν φίλων καὶ συγγενῶν σχέσεις). γ) Αἱ γειτονικαὶ (γειτόνων, ἐπαγγελματιῶν, ὑπαλλήλων, κλήρου, ἰατρῶν, ἐργατικῶν σωματείων οἰκονομικαὶ ὀργανώσεις, τράπεζαι, ταμιευτήρια). δ) Παιδικαὶ (διδασκάλων, ἀστυφυλάκων, ταχυδρομικῶν ὑπαλλήλων). ε) Κοινωνικαὶ φιλανθρωπικαὶ ὀργανώσεις (φιλανθρωπικαὶ ἐταιρεῖαι προστασίας παιδῶν, σταθμὸς πρώτων βοηθειῶν). ς) Δημόσια ὀργανώσεις (ὄρφανοτροφεῖα, πτωχοκομεῖα, νοσοκομεῖα, ἰατρεῖα κ.λ.π.).

Διὰ τοῦτο ἡ κοινωνία, ὡς ὁ Espinas (2) ὀρθῶς λέγει, ἐφ' ἧσον γίνεται περισσότερον σύνθετος καὶ πολέπλοκος, ἐπὶ τοσοῦτον λαμβάνει συνείδησιν ἑαυτῆς καὶ ἀποβαίνει τελικὴ καὶ δυναμικὴ, ἀγομένη ἀφ' ἑαυτῆς καὶ δι' ἑαυτῆς σκοπίμως, ἐνσυνειδήτως καὶ ἐσκεμμένως εἰς τι τέλος ἢ σκοπόν.

### II B. Αὐτοσυνειδησία.

Τὰς ἀνωτέρω ἐκδηλώσεις τῶν ὀρμῶν, ἐπιθυμιῶν, διαφερόντων καὶ διαθέσεων οἱ μὲν ἡμιβάρβαροι ἄνθρωποι, ὅπως καὶ τὰ ζῷα, τελοῦσιν εὐθέως, ἀπεριφράστως, τραχέως, ἀξέστως, ὁμῶς, τυφλῶς, ἐνῶ οἱ πεπολιτισμένοι, οἱ πεπαιδευμένοι, οἱ εἰς κανόνας ἠθικοὺς ὑπακούοντες, οὐ μόνον δὲν συμπεριφέρονται τυφλῶς ἐξ ἐνστίκτου, ἀλλ' ἔχουσι μάθει νὰ διακυβερνῶσι τὸν συναισθηματικὸν τῶν βίον, τὰ ἐνστικτα καὶ τὰς ἐπιθυμίας τῶν καὶ νὰ ἐξευγενίζωσι τὸν ὄλον ψυχικὸν τῶν πλοῦτον, σχηματίζοντες ὀρθὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν ἄλλων καὶ περὶ ἑαυτῶν, κτώμενοι οὕτως ὀρθὴν αὐτοσυνειδησίαν.

Ἡ ἀπόκτησις τῆς τοιαύτης αὐτοσυνειδησίας εἶναι ἀποτέλεσμα πείρας, μαθήσεως καὶ ὀρθῆς ἀγωγῆς.

Ὁ ἄνθρωπος, ἀκόμη καὶ ὁ πεπολιτισμένος, κατὰ τὴν μικρὰν τοῦ ἡλικίαν εἶναι τύπος ἐγωῖστοῦ· τὰ πάντα θέλει δι' ἑαυτόν, εἰς πάντα θεωρεῖ ἑαυτόν ἰκανόν. Ἡ αὐτοσυνειδησία του δηλ. δὲν εἶναι ὀρθή, καὶ τοῦτο, διότι δὲν ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ παραβάλλῃ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἄλλων, νὰ ἀντιμετρήσῃ τὰς δυνάμεις του πρὸς τὰς τῶν ἄλλων. Τοῦτο κατορθώνει μόνον, ὅταν λάβῃ τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὰς ὀργανώσεις του εἴτε ἐν τῷ σχολείῳ,

1) Βλ. Μέρος τρίτον Κεφ. τετάρτον.

2) Περβ. Espinas A. Des sociétés animales, Paris p. 358.



εἴτε ἐκτὸς αὐτοῦ, εἰς τὰ σωματεῖα, τοὺς συνδέσμους τοῦ ἢ τὰς ὀργανωμένας παιδιάς καὶ ἀγωνίσματα καὶ ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ ἀντιμέτρῃσιν ἑαυτοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους, κρίνη ἄλλους καὶ κριθῆ ὑπ' αὐτῶν.

Ἐκεῖ εἰς τὸ πεδῖον τοῦτο τοῦ «δοῦναι καὶ λαβεῖν», ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κοινῆς γνώμης, ὑπὸ τὸν ἔπαινον ἢ τὸν ῥόγον, τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης τοῦ ἢ τὴν ἀπόρριψιν αὐτῆς ἔπὸ τοῦ κοινοῦ, τὸ ἄτομον μανθάνει νὰ δίδῃ τὴν ὀρθὴν κατευθύνσιν εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς εὐχάς του, νὰ διακυβερνᾷ ἑαυτό, νὰ πράττῃ ὑπὸ νόμους καὶ ὁσημέραι νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὸ κοινὸν καὶ γενικώτερον συμφέρον καὶ τὰ παραδεδεγμένα ἰδανικὰ τῆς ἠθικῆς, καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ ἀτομικόν, νὰ λαμβάνῃ γνώσιν τῆς ἀξίας του, κτώμενον τὸ «γνώθῃ σαυτόν» καὶ ἀποβαῖνον οὕτως ἠθικὴ προσωπικότης.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀνάπτυξις τῆς αὐτοσυνειδησίας εἶναι κοινωνικὴ καθαρῶς λειτουργία, ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς πολυσυνθέτου ἀλληλεπιδράσεως μεταξὺ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ὀργανωμένης κοινωνίας, εἰς ἣν τὸ ἄτομον ἀνήκει. Εἶναι δὲ δυνατὴ ἡ ἀνάπτυξις αὕτη, διότι πάντα τὰ ζῶα εἰς τινα βαθμόν, μάλιστα δὲ οἱ ἄνθρωποι, εἶναι ἱκανοὶ νὰ μεταβάλλωσι τὴν ἐξ ἐνστίκτου φυσικὴν διαγωγὴν των καθ' ὠρισμένους τρόπους ἢ νόμους τῆς μαθήσεως, καθ' οὓς ἀποκτῶσιν ἕξεις ζωῆς καὶ σκέψεως διαφόρους ἐκείνων, ἃς θὰ ἀπέκτων, ἂν ἔζων κατὰ μόνας.

Εὐνόητος εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ σημασία τῆς τοιαύτης κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἀτόμου μικρᾶς ἢ μεγάλης κοινωνίας εἰς τὰς διαφόρους κοινωνικὰς λειτουργίας καὶ ὀργανώσεις καὶ τὸ διαφέρον αὐτοῦ διὰ τὰς τύχας τῶν κοινωνικῶν ἔργων καὶ ἐπιχειρήσεων. Τοῦτο κατ' ἐξοχὴν ἐπιβάλλεται σήμερον, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπ' ἀλλήλων καὶ εἶναι ἀλληλένδετα, τὸ δὲ ἄτομον διὰ νὰ ζήσῃ ἔχει ἀνάγκην, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, τῆς συνεργασίας καὶ τοῦ τελευταίου συνανθρώπου του. Ἡ ἀνάγκη δ' αὕτη εἶναι τοσοῦτον ἐπιτακτικὴ, καθ' ὅσον σήμερον γενικῶς παρατηρεῖται ἀδιαφορία καὶ περιορισμὸς ἐκάστου ἀτόμου εἰς τὰ ἴδια, ἐγωκεντρισμὸς καὶ ὄχι φιλαλληλία, φιλαυτία καὶ ἐγωῖσμὸς καὶ ἔλλειψις συμμετοχῆς εἰς τὰ κοινὰ προβλήματα, ἀφ' ὧν ἐξαρτᾶται καὶ τοῦ ἀτόμου ἡ σωτηρία καὶ ἡ πρόοδος.

Συνοψίζοντες τὰ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ λεχθέντα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος φύσει κληρονομεῖ ἐκ γενετῆς ὠρισμένας τάσεις ἢ ὁρμὰς τυφλὰς καὶ ἄνευ κατευθύνσεως, ὧν ἡ πλήρωσις συνδέεται μετ' εὐαρέστων συναισθημάτων. Αἱ τάσεις αὗται εὐθὺς ἀπὸ τῆς γεννήσεως μεταμορφοῦνται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος, εἰς ἕξεις τάξεως, πειθαρχίας, συμμετοχῆς εἰς τὰ κοινὰ, ὀρθῆς συμπεριφορᾶς καὶ διαβιώσεως κοινωνικῆς, ἕξεις τέλος ἀλληλεγγύης καὶ συνεργασίας, αἵτινες πᾶσαι ἀποκτῶνται εἰς ὀργανωμένον περιβάλλον, ἐν τῇ οἰκογενεῖα, τῷ σχολείῳ, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν οἰκδηποτε σωματεῖῳ καὶ ὀργανώσει.

Ἐκ τῶν τυφλῶν τούτων τάσεων, κατευθυνομένων πρὸς τι ἄοριστον, γεννῶνται αἱ ἐπιθυμίας, αἱ διαθέσεις καὶ τὰ διαφέροντα (1).

(1). Βλ. καὶ Γ. Σακελλαρίου *Γενικὴ Ψυχολογία*.

Ἐκ τῆς ὀρθῆς διακυβερνήσεως τῶν ἐνστίκτων, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ ὅλου συναισθηματικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἐξαρτᾶται ἡ μόρφωσις τῆς ὀρθῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ ἡ ἠθικὴ διαβίωσις, ἐπιτυγχανομένη διὰ κοινῆς ὀργανωμένης ζωῆς, εἰς κοινωνίαν δηλ. εἰς ἣν τὰ ἄτομα ἐνεργῶς μετέχουσι κατὰ δύναμιν εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν πρόοδον αὐτῆς.

## ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ἀναγνώσατε διήγημά τι ἢ ἀπόφασιν ἐταιρείας τινὸς ἢ τοῦ δημαρχείου καὶ εὑρετε τὰ ἐξ ἐνστίκτου ἐλατήρια τῶν ἀποφασισθέντων ἢ διαπραχθέντων.
2. Τίνα τὰ λειτουργοῦντα ἐνστίκτα εἰς τὰς ἑποχολούθους ὀμαδικὰς ἐνεργείας : α) χορὸν, β) κατασκευὴν σχολικοῦ κτιρίου τῇ συμμετοχῇ ὅλων τῶν χωρικῶν μιᾶς κοινότητος, γ) ἔρανον ὑπὲρ τῶν φημιτιώντων, δ) ἀγωνίσματα μεταξὺ δύο ὀλητικῶν ὀμάδων.
3. Παρατηρήσατε ἐπὶ ἡμίσειαν ὄραν παιδία παίζοντα ὀμαδικὸν παιγνίδιον καὶ ἀναλύσατε ἀκολουθῶς τὴν διαγωγὴν αὐτῶν εἰς αἰτίας καὶ ἀποτελέσματα τῶν ἐκδηλωθεισῶν ἐξ ἐνστίκτου τάσεών των.
4. Ἐξηγήσατε τὴν προέλευσιν τῶν παιδικῶν «συμμοριῶν», καταδεικνύοντες πῶς αἱ ὀργανώσεις αὐταὶ ἱκανοποιοῦσι τὰς ἐπιθυμίας τῆς ὀμάδος.
5. Ἐξηγήσατε πῶς αἱ ἀνθρώπινα ὀμαλὰ συμβάλλουσιν εἰς κοινωνικὴν ὀργάνωσιν.
6. Δείξατε πῶς θὰ καλλιεργήσατε τὸ πρὸς ἐπικοινωνίαν ἐνστίκτον εἰς τὸν ὀργανωμένον σχολικὸν βίον. Πῶς τὴν ἀμιλλαν, τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὴν ἐπιδοκιμασίαν. Ὑπάρχει εὐγενὴς ἀμιλλα μεταξὺ ἀτόμων ἢ μεταξὺ ὀμάδων ; Ὑπάρχει κίνδυνός τις, ὅταν ἀγνωσμεν τὰ ἐνστίκτα ταῦτα ;
7. Ποῖα τὰ ἐνστίκτα, τὰ ὀποῖα θὰ χρησιμοποιήσατε πρὸς ὀργάνωσιν τῆς σχολικῆς σας κοινότητος ; Ποῖα τὰ πρὸς ἔνωσιν τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς ; Ποῖα τὰ πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου ἐκ μέρους τῶν συμπολιτῶν σας ἢ τῶν μαθητῶν σας κατὰ τῆς ἔλνοσσίας, κατὰ τῆς ἀκρίδος, κατὰ τῆς κρησίσεως ;
8. Καθορίσατε τὰ ἐνστίκτα ἅτινα θὰ προκαλέσατε εἰς ὀμίλιαν σας πρὸς χωρικοὺς, ἵνα πείσατε αὐτοὺς πρὸς ἐκτέλεσιν ὀμαδικοῦ κοινωφελοῦς ἔργου (λ. χ. ἐνὸς δρόμου, μιᾶς γερύρας, ἐνὸς σχολικοῦ κτιρίου κ.λ.π.).
9. Καταγράψατε πάσας τὰς ἐνεργείας τῆς κοινότητός σας, αἵτινες ἀποσκοποῦσιν εἰς τὴν πρόοδον τῆς κοινωνίας.
10. Ἀπαριθμήσατε 5 ἐνεργείας τῶν ὀμάδων, ὧν εἴσθε μέλος, καὶ εὑρετε τὰ ἐξ ἐνστίκτου ἐλατήρια τῶν ἐνεργειῶν τούτων.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Gillin J. and Gillin Ph. — *An Introduction to Sociology*, MacMillan, New York, 1944.
2. Goldenweiser Alexander — *Anthropology*.
3. Huntington Els. — *Civilization and Climate*, New York, 1924.
4. Ogburn W. and Nimcoff N. — *Sociology*. Houghton Mifflin Co., New York, 1946.
5. Σακελλαρίου Γ. Γενικὴ Ψυχολογία, Ἀθήναι 1947.
6. Thomas Fr. — *The Enviromental Basis of Society* 1925.
7. Wallas, Wilson — *Geographical Enviroment and Culture Social Forces IV*, 1926.